

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ
Том 1

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2018

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

С 30

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 31 травня 2018 р.*)

Колектив авторів:

Деменчук О.В. (головний редактор), Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Калініченко М.М.,
Кінашук А.В., Константінова О.В., Косолапов В.І., Кучма Т.В., Михайлова Є.В.,
Мізін К.І., Орел І.І., Павлова О.І., Павловська Л.О., Потапчук С.С., Тарасюк Н.Ю.,
Тропіна Н.П.

Семантична деривація лексики в типологічному висвітленні:

С 30 колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2018. – 212 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 1).

Lexical semantic derivation in typological perspective: collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (Ed.). – Rivne : RSUH, 2018. – 212 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 1).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені дослідженню семантичної деривації лексики в типологічному висвітленні. На матеріалі різноструктурних мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, типи вторинної номінації, процеси граматикизації, транспозиції, транстермінологізації.

The collective work focuses on the study of lexical semantic derivation from a typological perspective. Based on the languages of different structures (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, Turkish), the paper deals with the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, strategies and mechanisms of semantic shifts, types of secondary designation, processes of grammaticalization, transposition, and transterminologization.

УДК 81'373-115

ББК 81.2-3

© Автори публікацій, 2018

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. ТИПОЛОГІЯ МОДЕЛЕЙ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ	6
Мізінь К.І. ТИПОЛОГІЯ АСОЦІАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	30
Тропина Н.П. СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СПОСОБ ПОПОЛНЕНИЯ СЛОВАРЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ	48

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В СПОРІДНЕНИХ ТА НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	61
Кінащук А.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	73
Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ ЯК ЗНАКИ ПЕРВИННОГО І ВТОРИННОГО СЕМІОЗИСУ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	88
Павлова О.І. СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	100
Павловська Л.О. ПОБАЖАННЯ ЯК ЗНАКИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	112
Потапчук С.С. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОЇ ЧИСТОТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	122

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ В МОВАХ РІЗНИХ ТИПІВ**

Белоусова Т.П. ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ УНИВЕРБАЦИЯ: ОТ ФРАЗЕОЛОГИЗМА К СЛОВУ	131
Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОЦЕСАХ СЕМАНТИЧНОЇ МІГРАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНІВ ОПОДАТКУВАННЯ	152

Косолапов В.И. СЕМАНТИКА НАИМЕНОВАНИЙ ДОЛЛАРА В АМЕРИКАНСКОМ СЛЕНГЕ	164
Михайлова Є.В. СЕМАНТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЯВИЩЕ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ	172
Орел І.І. ОБРАЗНА ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	179
Тарасюк Н.Ю. КОНЦЕПТУАЛЬНА ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ У СЛОВОТВОРЧІЙ ПАРАДИГМІ ФРАНЦУЗЬКОГО АД'ЄКТИВА	190
СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ У ПРОСТОРІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ	
Калініченко М.М. ВІЛЬЯМ БЛЕЙК ТА МОВНА РЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)	199

Орел І.І.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

ОБРАЗНА ОСНОВА СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

1. Вступ

У сучасному мовознавстві явище семантичної деривації розглядається як процес, що реалізує не лише семантико-стилістичні потенції змісту повідомлення, але й конотативні характеристики переданої інформації. На фразеологічному рівні семантична деривація є одним із способів вербалізації результату переосмислення національно-специфічних характеристик образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО.

Вивчення семантичної структури одиниць мови, семантичних зрушень (причин та результатів), лексико-семантичної активності процесів номінації, шляхів та способів передачі національно-культурної інформації сприяє підвищенню інтересу мовознавців до питань семантичної деривації.

Семантична деривація розглядається як процес утворення нових значень одиниць мови, що спонукає до перебудови їх семантичної структури. Крім того, на думку Н. П. Тропіної, семантична деривація відображає зміни у мовній картині світу [Тропіна 2004: 27], що ми розглядаємо як результат номінації національно-специфічних образів.

Низка науковців (В. Манакін, О. Тараненко, Н. Тропіна, М. Кочерган, О. Стишов) присвятили свої дослідження семантичній деривації як засобу поповнення словникового складу мови. Дослідження семантичної деривації проводиться дослідниками у таких розрізах: спроби опису лексичної і стилістичної семантики (В. Г. Костомаров, О. О. Тараненко, О. А. Стишов), вивчення лексичної і граматичної семантики як засобу вираження змісту концептів (М. М. Болдирев, О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін), опис функціональних властивостей одиниць мови на основі їх семантичних характеристик (О. С. Кубрякова, В. М. Телія), студіювання словотвірних процесів як одного із способів семантичної деривації (Т. В. Булигіна, О. С. Кубрякова, М. М. Шанський).

Попри активне вивчення способів і засобів семантичної деривації у сучасному мовознавстві питання щодо семантичного способу творення нових значень одиниць мови на основі усталених виразів, шляхи збереження фразеологічного значення у семантиці новоутворених слів лишається дискусійним.

Мета нашої розвідки – відслідкувати та описати процеси семантичної деривації на матеріалі ФО німецької мови з урахуванням національно-специфічного образу, покладеного в основу внутрішньої форми фразеологічного значення (далі – ФЗ).

Об'єктом нашого дослідження обрано ФО народного походження, мотиваційною базою виникнення яких є вірування, традиції, звичаї, забобони, правила ведення господарства, народні промисли, народні ігри, фольклор (казки, легенди, пісні). Серед поставлених **завдань** для досягнення указаної мети зазначимо наступні: 1) уточнити поняття семантичної деривації на матеріалі ФО; 2) виявити вплив національно-специфічного образу, що знаходиться в основі внутрішньої форми цілісного ФЗ, на формування фразеологічно-обумовленого нового значення дериватів; 3) встановити ознаки національно-специфічного образу внутрішньої форми, які пов'язані із семами, що послугували основою для семантичної деривації; 4) проаналізувати німецькі ФО-деривати на предмет використання ядерних / периферійних сем вихідних ФО, які стали основою процесу деривації; 5) з'ясувати динаміку семантичної деривації ФО німецької мови.

З метою виконання поставлених завдань використовуватимемо методи аналізу семантичних інновацій на фразеологічному рівні з позицій семасіології та ономасіології, відслідковуватимемо процес поєднання структури й абстрактної ідеї, спробуємо більш повно розкрити ФЗ, вказуючи цю національно-культурну специфіку.

2. Семантична деривація в аспекті досліджень фразеотворення

Вперше лексико-семантичний спосіб словотворення було описано Л. М. Щербою. Згодом цю концепцію підтримав В. В. Виноградов, який зазначав, що крім морфологічних і синтаксичних способів словотворення варто виокремлювати також семантичні способи, які виявляються у результаті метафоричних та метонімічних переосмислень первинних значень [Виноградов 1977], що сприяє утворенню ФО.

У наукових дослідженнях панувала думка про те, фразеотворення це особливий процес, тому що конкретний смисл ФО переживає узагальнення і абстарагування від компонентів змісту у процесі вживання. Оскільки ФО володіють образністю, мають певну комунікативну цінність, то ФЗ фіксується словосполученням / реченням, які вже отримують більш узагальнений смисл. Абстрагування від конкретних ознак номінації, що супроводжується нейтралізацією інваріантного значення принаймі одного компонента, є умовою для фразеологізації смислу словосполучення [Єрченко 1986: 35]. Указаний процес відображає реальну дійсність у свідомості мовців, зокрема абстрагування, узагальнення, перехід від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного [Єрченко 2009: 211].

На фразеологічному рівні деривацію вперше описав О. В. Кунін на матеріалі англійської мови. Для позначення процесів фразеологічної деривації дослідник використовує два терміни: фразеологічна деривація та фразеологічний словотвір. Під фразеологічною деривацією розуміється процес утворення нових ФО на основі існуючих вихідних; фразеологічний словотвір – утворення нових фразеологічно мотивованих смислів окремих лексичних одиниць [Кунін 1964]. О. В. Кунін розглядає поняття фразеологічної деривації як процес “вторинної фразеологізації”, а саме конверсію, скорочення чи розширення компонентного складу ФО, утворення за аналогією, за контрастом як різновидності деривації, в результаті яких на базі існуючих ФО створюються нові фраземи [там само].

Проте, як виявили наші попередні розвідки, не всі зазначені способи “вторинної фразеологізації” за О. В. Куніним приводять до семантичних змін нової ФО, тобто не завжди структурні модифікації приносять утворенню нового ФЗ. Наприклад: *da steppt / tanzt der Bär* – тут щось весело святкують (заміна дієслівного компонента на контекстуальний синонім не утворює нового ФЗ); *das Fell / den Pelz aufteilen / verteilen, bevor der Bär erlegt ist* – ділити шкіру невбитого ведмедя (замінна смислоутворюючого іменного компонента (*Fell* – *Pelz*) та дієслівного компонента (*aufteilen* – *verteilen*) формує новий лексичний склад ФО, проте не змінює ФЗ). ФО *Mein Name ist Hase, ich weiß von nichts!* (моя хата скраю, я нічого не знаю) часто вживається в усиченому вигляді – *Mein Name ist Hase!* Проте зазначене О. В. Куніним скорочення структури ФО не викликає зміни ФЗ.

На думку В. Горпинич акт семантичної деривації зводиться до переходу семми одиниці мови в окреме слово / ФО [Горпинич 1999: 131]. Вирішальним чинником утворення похідної ФО, на думку дослідників, є суттєва зміна узагальненого смислу, зв'язаного одним семантичним лейтмотивом, стрижневим компонентом [Єрченко 2009: 213]. О.В. Кунін зауважує, що новоутворена ФО починає жити самостійним життям, але її значення і тип переосмислення визначається семантикою вихідної ФО [Кунін 1972: 20]. Так, скажімо, заміна статичного дієслова динамічним з різним напрямом руху створила би ФО дещо іншого змісту: *auf des Messers Schneide fallen* – “потрапити в критическое положение”; *von des Messers abfallen* – “выйти из критичне становище”; *auf des Messers Rücken stehen* – “не бути в критиченому становищі”.

3. Стратегії семантичної деривації ФО

З метою виявлення шляхів переходу семми ФЗ у окреме слово чи нову ФО застосуємо алгоритм опису значень, запропонований Стерніним Й. А.) [Стернін 2013: 11–12]: 1) визначається досліджувана одиниця; 2) аналізуються усі доступні словникові дефініції як джерело виявлення семантичних компонентів; 3) створюється єдиний список значень словникових дефініцій. Усі значення словників вводяться в опис семантики як окремі значення, якщо в змісті наявні щонайменші розбіжності; 4) уточнюється список значень за денотативною ознакою; 5) якщо окреме значення виявляється лише в контекстах і не має самостійного тлумачення в словнику, то його необхідно сформулювати; 6) із сукупності дефініцій одного й того ж значення з різних словників формулюється узагальнювальна дефініція значення у вигляді набору сем з урахуванням усіх семантичних компонентів та лексикографічних приміток.

Й. А. Стернін слушно звертає увагу дослідників, які використовують метод словникових дефініцій, на те, що: словникові дефініції не будуються за семним принципом, вони часто тавтологічні; компоненти словникових дефініцій потребують інтерпретації власне як семи, їм необхідно надати семного вигляду; у лексикографічному значенні фіксуються переважно ядерні семи, при тому не всі, а периферійні зазвичай не фіксуються зовсім. Це ж стосується конотативних і функціональних сем; словникові дефініції взаємодоповнюють одна одну [Стернін 2013: 10].

На фразеологічному рівні процес семантичної деривації залежить від лінгвальних та екстралінгвальних чинників. Проте в деяких випадках екстралінгвальна дійсність виявляється вирішальною при утворенні ФО-дериватів [Денисенко 1997]. Тому в ході нашої розвідки важаємо за необхідне брати до уваги національно-специфічне переосмислення образу, покладеного в основу ФЗ, оскільки саме він пов'язує мовне і позамовне у цілісному ФЗ, формуючи нове значення на основі актуалізованих ядерних чи периферійних сем, обраних мовцями для номінації предметів.

Проаналізуємо ФО *wie der Mops (sein)* – (розм., жарт.) 1) бути бадьорим; 2) бути веселим; 3) почуватися дуже добре; 4) (фам.) товста людина невисокого зросту; 5) гроші [Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache]. В основу внутрішньої форми ФО покладено образ мопса, дорогої породи собак, що набула популярності у Європі приблизно із XVIII ст., яку могли собі дозволити лише багаті дами. Мопси – собаки невеликого розміру, дуже активні, рухливі, веселі, мають досить товсте тіло, дуже специфічну мордочку. Саме ці ознаки образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФЗ, зазнали метафоричного переосмислення і сприяли утворенню різних значень однієї мовної форми (ФО). Денотативне значення лексеми *Mops*, зафіксоване у словниках, – мопс (порода собак – денотативне значення на основі ядерної семи). У словникових статтях відсутній опис рис цієї породи (периферійні семи). Найдавніші значення ФО із компонентом *Mops*, зафіксовані у словниках, це “бути бадьорим”, “бути веселим” [там само].

У формуванні ФЗ аналізованої ФО задіяні периферійні семи смислоутворюючої лексеми: фізична активність (переосмислено по відношенню до людини – бути бадьорим), рухливість (бути веселим, почуватися добре); зовнішні ознаки образу мопса (невеликий і товстий) сприяли використанню указаної ФО для характеристики зовнішності людини. Велика сума грошей асоціюється із товстим гаманцем. Тому товсте тіло дамської салонної (ще одна ознака заможності) собачки використано для метафоричної номінації великої суми грошей. Вираз мордочок мопсів завжди незадоволений, недружній, непривітний. Протиріччя між зовнішнім виглядом і вдачею собак сприяє утворенню жартівливого відтінку значення ФО, які номінують фізичний чи емоційний стан людини.

Отже, семантична деривація ФО *wie der Mops (sein)* можлива завдяки переосмисленню ознак образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФЗ. Оскільки ознаки образу відображаються у окремих семемах, то актуалізація кожної з них дає поштовх для семантичного розвитку однієї мовної форми.

Ономасіологічною основою ФО *auf den Hund kommen* є народні вірування, правила ведення господарства. Указана ФО має такі значення: 1) зіпсувати своє здоров'я; 2) зубожіти матеріально; 3) бути знедоленим; 4) опуститися морально. У результаті ономасіологічного аналізу встановлено, що: 1) зображення собаки на дні скрині, у якій зберігали цінне майно, було оберегом від злодіїв (якщо майно викрадали, то у таких випадках казали "*jdnd. kommt auf den Hund*"); 2) якщо полювання тривалий час було безуспішним, то карали мисливського пса; 3) бідні селяни, які не мали тяглової сили у господарстві (коня чи віслюка), запрягали собаку [Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache]. Іменник *Hund* тлумачать у словниках як 1) домашня тварина; 2) домашня тварина, яка захищає від вовків; 3) домашня тварина, яка допомагає на полюванні; 4) домашня сторожова тварина; 5) вірний, відданий друг. Аналізуючи всі значення указаної ФО виявляємо ядерну сему образу, покладеного у внутрішню форму, яка зазнала переосмислення (домашня тварина, яка допомагає на полюванні). Ядерна сема – домашня тварина, яка захищає від вовків / тобто, від небезпеки – ймовірно, у результаті національно-специфічного переосмислення, трансформувалася у значення "зубожіти матеріально", пов'язуємо із використанням зображення собаки як символа-оберега від злодіїв. Решта значень, утворенню яких сприяли переосмислені ознаки образу *Hund*, є результатом актуалізації периферійних сем.

Отже, образ собаки володіє низкою ознак, які зазнали національно-специфічного переосмислення і сприяли виникненню нових значень тої самої мовної форми, що свідчить про семантичну деривацію (утворення нових значень ФО, що супроводжується перебудовою їх семантичної структури – за Тропіною Н. П.) на основі національно-специфічного бачення образу, покладеного у основу внутрішньої форми ФЗ.

У ході нашої розвідки виявлено низку ФО, які можуть перетворюватися в семантично-стилістичному плані [Денисенко, Романчук, Матвіяс, Мартишук 2011: 61]. Наприклад, ФО *rangehen*

wie Blücher – 1) сміливо кинутися вперед (розм.); 2) активно фліртувати/ залицятися (суч. знач. – жарт.). У основу ономасіологічного портрету ФО покладено історичний факт. Генерал Блюхер відзначився мужністю у бою з армією Наполеона під Ватерлоо (1813 р.), завдяки чому німецька і англійська армії перемогли французів. Оскільки цей бій мав вирішальне значення у війні, то образ мужності через ім'я генерала Блюхера закарбовано у ФЗ (сміливо кинутися вперед). У сучасному вживанні ФЗ отримало нову сему – наполегливо залицятися. Зазнала переосмислення ядерна сема лексеми *Blücher*, образ якого покладено у основу внутрішньої форми ФО. Переосмислення ядерної семи спричинило зміни ФЗ у стилістичному аспекті.

4. Стратегії дефразеологізації

Активно досліджується у сучасній германістиці явище дефразеологізації. Під поняттям дефразеологічної деривації розуміють процес утворення на базі ФО внаслідок структурно-семантичних змін нових слів (дефразеологічних дериватів), семантика яких визначається структурою значення базової ФО [Лазаренко 2009].

Серед основних способів дефразеологізації виокремлюють: спосіб лексико-фразеологічної конденсації, лексико-морфологічний спосіб, морфолого-синтаксичний спосіб [Алефиренко 1993].

Процес лексико-фразеологічної конденсації полягає в тому, що в результаті смислової компресії ФО один із її компонентів конденсує в собі значення ФО в цілому і таким чином набуває лексичної самостійності, наприклад: *versalzen* із значенням “насолити комусь; зіпсувати настрій комусь”, дієслово конденсує значення твірної ФО ← *jmdm. die Suppe versalzen*. Серед компонентів, що вичленилися та лексикалізувалися, виявлені не лише дієслова, але й іменники, наприклад: *das Gesicht* ← *zweites Gesicht*, 21 – від дієслівних ФО: *das Garn* ← *Garn spinnen*, відад'єктивних, адвербіальних ФО та ФО зі структурою речення: *das (der) Karnickel* ← *Karnickel hat angefangen* [Лазаренко 2009: 313].

Основний принцип вибору компоненту ФО, що вичленовується, є його смислоутворюючий статус у семантичній структурі ФО. На цій підставі ми вважаємо, що зазначений спосіб дефразеологізації не є суто лінгвальним процесом. Він пов'язаний із образом внутрішньої форми ФО. Саме стержневий лексичний компонент ФО конденсує і

транслює цілісне ФЗ завдяки збереженню ядерних сем і основних ознак національно-специфічного образу, що міститься у внутрішній формі ФО.

Лексико-морфологічний спосіб реалізується в тому, що один із компонентів ФО фокусує у собі значення ФО в цілому і стає базою для подальшого афіксального словотворення: *dachsen* із значенням твірної ФО ← *schlafen wie ein Dachs* “спати як бабак”. Лексико-морфологічний спосіб та лексико-фразеологічна конденсація є два самостійних процеси, які можуть поєднуватися: *einen Bock schießen* → *der Bock* (лексико-фразеологічна конденсація), *etw. verbocken* (лексико-морфологічний спосіб). Оскільки зазначений спосіб опирається на семантичну конденсацію, то ми вважаємо правомірним зауважити, що і при реалізації указанного способу дефразеологізації транслюється національно-специфічний образ через актуалізацію переосмислених сем.

Нашу увагу привернуло дієслово *jmd. mopst jmdm. etwas* – 1) вкрасти щось (зі столу), поцупити щось (якусь дрібницю) [Pons]; 2) сердити когось; *sich mopsen* – (розм.) нудьгувати. У етимологічному словнику [Wahrig] знаходимо інформацію щодо значення “нудьгувати”. На думку авторів це значення утворилося на основі зовнішності мопсів – знудьгований вираз мордочки. Водночас специфічна анатомія нижньої та верхньої щелепи тварини справляє неприємне враження (сердитий вигляд). Цю характеристику зовнішності вважаємо основою для переосмислення, що сприяло утворенню значення “сердити когось”. Тобто, для формування указанного значення дієслова задіяно одну із периферійних сем іменника “мопс”, який вербалізує образ тварини, що зазнав національно-специфічного переосмислення і сприяв лексико-морфологічному способу деривації.

Хочемо зазначити, що аналіз ФЗ усталеного виразу “*wie der Mops sein*” (див. вище) не виявив ті периферійні семи, які актуалізувалися у процесі лексико-морфологічного способу деривації. Проте, як встановив етимологічний аналіз значення дієслова, утворення нового значення ґрунтується на національно-специфічному баченні/ розумінні/ переосмисленні рис/ ознак/ характеристик образу, покладеного в основу внутрішньої форми семантики деривату.

Сутність морфолого-синтаксичного способу полягає в тому, що смислоутворюючі компоненти ФО формують складну основу, до якої

може приєднуватися словотвірний афікс: *blitzschnell* “блискавичний, миттєвий” ← *schnell wie der Blitz* “блискавично, вмить”. При морфолого-синтаксичному способі значення твірної ФО не фокусується на одному з її компонентів, а виражається структурно-твірною інтеграцією декількох компонентів ФО. Утворення слів при морфолого-синтаксичному способі відбувається у результаті: основоскладання *der Frostkopf* ← *Frost im Kopf haben*; зсуву: *der Gottseibeius* ← *Gott sei bei uns!* та зрощення: *der Dünnbrettbohrer* ← *das Brett bohren, wo es am dünnsten ist* [Лазаренко 2009: 315]. У результаті структурної інтеграції зберігається семантика ФО у новоствореному слові. Це відбувається, на нашу думку, завдяки актуалізації ядерних сем ФЗ, що уможливорює збереження національно-специфічного образу в значенні модифікованої форми.

Дефразеологічні деривати німецької мови можуть утворюватися також внаслідок аббревіації та контамінації. Однак, як зазначає О. О. Лазаренко, обидва способи є малопродуктивними [Лазаренко 2009: 313].

Отже, усі розглянуті способи дефразеологізації – це способи утворення нових смислів окремих лексичних одиниць, які обов'язково залишаються фразеологічно мотивованими.

Висновки

У результаті нашої розвідки встановлено, що під фразеологічною деривацією розуміється процес утворення нових ФО на основі існуючих вихідних, що спричинює їх семантичну перебудову. У процесі деривації на фразеологічному рівні всі семантичні зміни відбуваються на основі національно-специфічного переосмислення образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО. Національно-специфічне бачення образу, виокремлення і оцінка його ознак, їх переосмислення слугує основою утворення дериватів. На семантичному рівні це відбувається у результаті актуалізації ядерної чи периферійної семи, яка вербалізує певні специфічні ознаки, виокремлені та переосмислені мовцями.

Аналіз корпусу досліджуваних одиниць виявив, що процес семантичної деривації на фразеологічному рівні супроводжується переосмисленням переважно периферійних сем.

Динаміка процесів семантичної деривації ФО німецької мови прослідковується у ході дефразеологізації, яка представлена лексико-фразеологічною конденсацією, лексико-морфологічними

змiнами, морфолого-синтаксичним способом утворення дериватiв. З'ясовано, що всi указанi способи дефразеологiзацiї пов'язанi з нацiонально-специфiчним баченням образу, покладеного у основу внутрiшньої форми ФО.

У подальших дослiдженнях плануємо детально розглянути питання лексико-морфологiчних змiн, як одного з способiв дефразеологiзацiї на матерiалi нiмецької мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Алефиренко Н. Ф.* Фразеология в системе современного русского языка / Н. Ф. Алефиренко. – Волгоград : Перемена, 1993. – 149 с.
- Виноградов В. В.* Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 162-189. – Режим доступу: <http://www.philology.ru/linguistics2/vinogradov-77a.htm>
- Горпинич В. О.* Сучасна країнська літературна мова: Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: [навч. посіб.] / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
- Денисенко С. Н.* Варіювання і категорія інтенсивності семантичних ознак фразеологічних дериватів (на матеріалі німецької мови) / С. Н. Денисенко. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8732/97/>
- Денисенко С. Н.* Фразеологічна деривація: утворення і становлення фразеологічних одиниць з власним іменем, а також походження власних імен як їх складової частини / С. Н. Денисенко, О. В. Романчук, О. В. Матвіяс, Т. П. Мартишук. – Наукові записки. – Серія “Філологічна”. – Львів: Львівський державний університет фізичної культури, 2011. – С. 57-62.
- Єрченко П. Г.* Критерії визначення фразеологічних словосполучень / П. Г. Єрченко // В зб. : Іноземна філологія. – Вип. 83. – Львів, 1986. – С. 34-39.
- Єрченко П. Г.* Фразеологічна деривація як один з видів творення фразеологізмів (на матеріалі англійської мови) / П. Г. Єрченко. – Львів, 2009. – Наукові записки. – Серія “Філологічна”. – С. 210-219.
- Кунин А. В.* Основне понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского

- фразеологического словаря / А.В. Кунин // Автореф. дис.... д-ра филол. наук. – М., 1964. – 57 с. – Режим доступа: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nznuoaf_2009_11_37.pdf
- Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин // Изд-во “Международные отношения”. – М., 1972. – 288 с.
- Лазаренко О. О. Словотвірний потенціал фразеологічних одиниць сучасної німецької мови / О. О. Лазаренко. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/55007/128-Lazarenko.pdf?sequence=1>
- Стернин И. А. Методы исследования семантики слова / И. А. Стернин. – Ярославль : «Истоки», 2013. – 301 с.
- Тропіна Н. П. Семантична деривація в сучасній російській мові: автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.02 / Н. П. Тропіна; НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2004. – 36 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СЛОВНИКІВ І ДОВІДНИКІВ

- Pons*. Онлайн-словарь. – Режим доступа: <https://ru.pons.com>
- Wahrig*. Herkunftswörterbuch. – Wissenmedia, 2009. – S. 911. – Режим доступа: <https://www.wissen.de/wortherkunft/mopsen>
- Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache*. – Режим доступа: <https://www.redensarten-index.de>

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 1

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN TYPOLOGICAL PERSPECTIVE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 1

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 11,2. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27